

Kuruluşundan Emevîler'in Sonuna Kadar Mekke Şehrinin İdaresi

Administration of the City of Mecca from its Establishment to the End of the Umayyads

• Mustafa Necati BARIŞ^a

^aAnkara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi ABD,
Ankara, TÜRKİYE

Received: 12.01.2021

Received in revised form: 29.03.2021

Accepted: 26.04.2021

Available online: 28.09.2021

Correspondence:

Mustafa Necati BARIŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi ABD,
Ankara, TÜRKİYE
mneecatibaris@hotmail.com

ÖZ Mekke şehri, hem İslâm âlemi hem de insanlık tarihi için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Zira Kur'an-ı Kerîm tarafından "Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin anası)" olarak nitelenen bu şehir, İslâm dininin geldiği, Hz. Muhammed'in doğduğu ve bulunduğu bölgeye yüzyıllar boyunca dinî, siyasi ve ticari açıdan başkentlik yapmış bir merkezdir. Aynı zamanda söz konusu şehir, genel kabule göre Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiş olup o tarihten beri hac ibadetinin merkezi olan Kâbe'yi de bünyesinde barındırmaktadır. Şehrin tarihiyle özdeşleşmiş olan Kâbe ise İslâm inancına göre Allah'a ibadet maksadıyla yeryüzünde inşa edilmiş ilk mabed ve Müslümanların harîm-i ismeti konumundaki kiblesidir. İslâm dininin ve Hz. Muhammed'in gelmiş oldukları zaman ve coğrafyada yapmış oldukları değişim ve dönüşümün doğru bir şekilde tahlil edilebilmesi için başta zuhur ettikleri Mekke olmak üzere Hicaz bölgesinin ve Arap yarımadasının, tarihî ve kültürel anlamda derinlemesine tetkik edilmesi şarttır. Ayrıca İslâm tarih yazıcılığı içerisinde mühim bir yere sahip olan şehir tarihlerinin de Mekke ile başlamış olması ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Bu sebeplerle çalışmamız kuruluş aşamasından ilk dönem İslâm tarihi içerisinde mütalaa edilen Emevîler dönemi sonuna kadar Mekke'nin idaresi hakkında olacaktır. Bu bağlamda şehrin idaresi, "kuruluşundan Hz. Peygamber dönemine kadar, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemleri, Emevîler dönemi" olmak üzere üç ana dönemde ve bu dönemlerdeki mihenk taşı mesabesinde kabul edilebilecek hadiseler üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekke; idare, kuruluş; Hz. Muhammed; Hulefâ-yi Râşidîn; Emevîler

ABSTRACT The city of Mecca has a great importance both for the Islamic world and for human history. Because this city, which is described as "Umm al-Qura (mother of cities)" by the Quran, is a center that has been the religious, political and commercial capital of the region where the religion of Islam came from and where prophet Muhammad was born. At the same time, this city, according to the general acceptance, it was built by prophet Ibrahim and his son prophet Ismail, and it includes the Kaaba, which has been the center of pilgrimage since then. The Kaaba, which is identified with the history of the city, is the first temple built on earth to worship Allah according to Islamic beliefs and the qibla, which is like the inviolable of Muslims. In order to accurately analyze the change and transformation of the religion of Islam and the time and ground that Muhammad came to, it is necessary to thoroughly investigate the Hijaz region, especially Mecca, and the Arabian peninsula in historical and cultural terms. In addition, the fact that the city history, which has an important place in Islamic historiography, started with the history of Mecca has a special importance. For these reasons, our work will be about the administration of Mecca from the establishment stage to the end of the Umayyad period considered in the first period of Islamic history. In this context, our topic will be addressed under three main headings, "from its establishment to the period of Prophet Muhammad, the periods of Prophet Muhammad and the Khulafa al-Rashidun, the Umayyad period", and through the events that can be regarded as the milestone of these periods and have deeply affected the history of the city.

Keywords: Mecca; administration; establishment; Prophet Muhammad, the Rightly-Guided Caliphs; Umayyads

EXTENDED ABSTRACT

The city of Mecca has a great importance both for the Islamic world and for human history. Because this city, which is described as "Umm al-Qura (mother of cities)" by the Quran, is a center that has been the religious, political and commercial capital of the region where the religion of Islam came from and where prophet Muhammad was born. At the same time, this city, according to the general acceptance, it was built by prophet Ibrahim and his son prophet Ismail, and it includes the Kaaba, which has been the center of pilgrimage since then. The Kaaba, which is identified with the history of the city, is the first temple built on earth to worship Allah according to Islamic beliefs and the qibla, which is like the inviolable of Muslims. In order to accurately analyze the change and transformation of the religion of Islam and the time and ground that Muhammad came to, it is necessary to thoroughly investigate the Hijaz region, especially Mecca, and the Arabian peninsula in historical and cultural terms. In addition, the fact that the city history, which has an important place in Islamic historiography, started with the history of Mecca has a special importance. For these reasons, our work will be about the administration of Mecca from the establishment stage to the end of the Umayyad period considered in the first period of Islamic history. In this context, our topic will be addressed under three main headings, "from its establishment to the period of Prophet Muhammad, the periods of Prophet Muhammad and the Rightly-Guided Caliphs, the Umayyad period", and through the events that can be regarded as the milestone of these periods and have deeply affected the history of the city. Under the heading "from its establishment to the period of prophet Muhammad", the construction of the Kaaba and the subsequent transformation of Mecca into a settlement center, the communities living in the city from prophet Ibrahim to prophet Muhammad, important events affecting the administration and history of the city will be mentioned. In the "periods of prophet Muhammad and the Rightly-Guided Caliphs", the state of the city when Muhammad was born, the important events in the city until the emergence of Islam, the appointment of Muhammad as a prophet and the reactions of the people to this, the migration and the events between the Muslims and the Meccans, The conquest of the city, the administration of the city during the period of Muhammad and the Rightly-Guided Caliphs will be covered. In the last section titled "Umayyad Period", the administration of the city in the said period and the milestone events of this period will be mentioned.

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke,¹ Bekke,² Karye (köy),³ Meâd (dönülecek yer),⁴ el-Beled (belde/yer),⁵ el-Beledü'l-Emîn (emin/güvenli belde/yer)⁶ ve Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin anası)⁷ gibi adlarla anılan Mekke şehri, İslâm tarihi ve medeniyeti açısından en önemli mekânlardan bir tanesi ve hiç şüphesiz ilkidir. Zira Mekke, İslâm dininin ve bu dini insanlara anlatmakla görevli olan Hz. Muhammed'in doğduğu şehirdir. Ancak söz konusu dinin ve peygamberinin kabul görmesi, başta geldiği şehrin sakinleri olmak üzere, son derece güç şartlarda gerçekleşmiştir. Çünkü kuruluş aşamasında tevhid inancının sembolü olan bir şehir, zamanla bu inancın tahrif edilip yerine putperestliğin hâkim olduğu bir merkez haline dönüşmüş, kendi akrabalarının yaşadığı böyle bir ortamda peygamber olarak görevlendirilen Hz. Muhammed de İslâm dininin tebliği ve sonraki süreçte benimsenip her yönüyle bir yaşam biçimi haline getirilmesi konusunda büyük sıkıntılar çekmiştir. Bu süreçte yaşanan değişim ve dönüşümün her yönüyle ve doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Kâbe'nin inşasından haccın ilanına, putperestliğin gelmesinden Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirilmesine, Müslümanların Medine'ye hicretinden şehri fethine ve başkentlik özelliğini kaybetmesinden pek çok iç karışıklığa ev sahipliği yapmasına varıncaya kadar Mekke'nin özellikle idaresini yakından ilgilendiren dönüm noktası hadiselerin iyi araştırılması gerekmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada dinî, ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda hem İslâm hem de dünya tarihi için son derece önemli bir yere sahip olan Mekke şehrinin, daha önce yapılmış olan birçok çalışmada görülebilecek tüm ayrıntılarıyla yönetim yapısını anlatmaktan ziyade tarihini ve idaresini derinden etkileyen önemli hadiseler ve etkilerine bilhassa önemli değişim ve dönüşümleri göstermesi bakımından üç ana dönemde yer verilecektir.

¹ el-Feth 48/24.

² Âl-i İmrân 3/96.

³ en-Nahl 16/112.

⁴ el-Kasas 28/85.

⁵ el-Beled 90/1-2.

⁶ et-Tîn 95/3.

⁷ el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7.

KURULUŞUNDAN HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNE KADAR

Mekke'nin bir yerleşim merkezi haline gelmesini ya da söz konusu bölgede bir şehir hayatının ortaya çıkmasını sağlayan en önemli unsur bölgenin merkezinde yer alan ve Allah'a kulluk maksadıyla yapılmış ilk ev (mabed) olan⁸ Kâbe'dir. Kâbe'nin yapımı ile ilgili ise her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail işaret edilse de siyer ve tarih kaynaklarında Hz. Âdem'in yaratılışından önce melekler tarafından yapıldığı yahut Hz. Âdem veya oğlu Hz. Şit tarafından inşa edildiği gibi farklı efsanevi rivayetlere rastlamak mümkündür.⁹ Dolayısıyla Mekke'nin Hz. İbrahim ve ailesinin şehre gelişinden önceki tarihi hakkında net bir bilgiye ulaşmanın pek mümkün olmadığı görülmektedir. Kur'ân'a göre Hz. İbrahim, zürriyetinden bir kısmını (eşi Hacer ile oğlu İsmail'i) Kâbe'nin bulunduğu yerdeki tarıma elverişsiz vadiye (Mekke) getirip yerleştirmiş ve buranın güvenli kılınması için Allah'a dua etmiş, daha sonra Hz. İsmail ile birlikte burada Kâbe'yi inşa etmiş, Allah da burayı hac ibadetinin yapılacağı güvenilir bir belde kılmış, Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'den Kâbe'yi temiz tutmalarını ve insanları hac yapmak üzere buraya çağırılmalarını istemiştir.¹⁰ İlk kaynakların bir kısmında ise eşini ve oğlunu Mekke'ye getirip bırakan Hz. İbrahim'in buraya üç defa gelip gittiği, üçüncü ziyaretinde Hz. İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa edip insanları hacca davet ettiği ve akabinde buradan ayrılarak Şam bölgesine geri döndüğü rivayet edilmektedir (M.Ö. 2000-1900). Ayrıca Hz. İbrahim'in ailesinden önce Amâlika veya Cürhüm kabilelerinin bu şehirde yahut civarında yaşadığı,¹¹ hatta bu iki kabilede de önce şehirde yaşayanların olduğu ve dolayısıyla Mekke'deki hayatın Hz. İbrahim'den evvel başladığı da kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.¹²

Genel kabule göre Hz. İbrahim'in eşi Hacer ile oğlu İsmail'i şehre yerleştirmesinin akabinde Mekke ve civarına ilk toplu yerleşim, Zemzem kuyusunun bulunmasından hemen sonra Yemen asıllı Cürhümlüler tarafından gerçekleştirilmiştir. Annesi Hacer ile birlikte Cürhümlülerle beraber yaşamaya başlayan Hz. İsmail, Arapçayı söz konusu kabilede öğrenmiş ve yirmili yaşlarında iken annesini kaybetmiştir. Daha sonra bu kabilede bir kızla evlenmiş, otuzlu yaşlarında iken babası Hz. İbrahim'le birlikte Kâbe'yi inşa etmiş ve akabinde insanları hac yapmak üzere buraya davet etmiştir. 12 erkek çocuğa sahip olan Hz. İsmail ve Cürhümlüler kısa sürede Mekke'de çoğalmışlar, Kâbe'nin ve şehrin yönetimini üstlenmişlerdir. Sırasıyla önce Hz. İsmail ve oğlu Nâbit yani İsmailoğulları daha sonra da dayıları Cürhümlüler Kâbe'yi ve Mekke'yi yönetmişlerdir.¹³ İlk başta Hz. İsmail'in dinini benimseyen Cürhümlüler, zamanla tevhid inancından sapmaya, Kâbe'ye saygısızlık yaparak ona sunulan hediyeleri çalmaya ve kendi hâkimiyetleri altındaki Mekke'ye gelenlere kötü davranıp zarar vermeye başlamışlardı. Tam da bu dönemde Yemen bölgesindeki Sebe Krallığı'nın başkenti Me'rib'de Arim Seli vuku bulmuş ve yöre halkı (Huzâalılar) memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Pek çok yerden geçerek Mekke civarına gelen ve burada bir müddet ikamet etmek isteyen Huzâalılar, Cürhümlülerin buna karşı çıkmaları üzerine Kinâneoğulları ile birleşip onlara saldırmışlar ve mücadele sonucunda galip

⁸ Âl-i İmrân 3/96.

⁹ İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed, *Şiretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah, Matbaatü Muhammed el-Hâmîs, Mağrib 1976, s. 72-73; Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *Ahbâru Mekke*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Mektebetü'l-Esedî, Beyrut 2003, 1/66-96; Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Mekkî, *Ahbâru Mekke*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Dâru Hadr, Beyrut 1994, 5/225; Ayrıca bkz. Sadettin Ünal, "Kâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, s. 16.

¹⁰ el-Bakara 2/125-127; İbrahim 14/35-37; el-Hacc 22/26-27.

¹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, 1/31; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/98-102 vd.

¹² Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s. 17; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., 3. baskı, Ankara 2016, s. 16-17.

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/32-35; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/140-142 vd.

gelen taraf olmuşlardı (M.Ö. 200). Mekke'yi terk etmek ve asıl yurtları Yemen'e dönmek zorunda kalan Cürhümlüler ise Kâbe'deki değerli eşyaları Zemzem Kuyusu'na gömerek ve kuyuyu da kapatıp yerini belirsiz hale getirerek şehirden ayrılmışlardı. Bundan sonra şehrin yönetimi Huzâalılar'a geçmiş, Cürhümlülerle mücadeleleri sırasında tarafsız kalan İsmailoğulları da onlardan izin alarak Mekke'nin civarında yaşamaya devam etmişti. Huzâalılar adına şehrin ve Kâbe'nin yönetimini üstlenen Amr b. Lühay, kısa zamanda kabilesinin hâkimiyetini güçlendirerek büyük bir itibar kazanmıştı. Ancak aynı Amr, gittiği Suriye sınırları içerisindeki Belkâ bölgesinden Hübel adındaki putu Mekke'ye getirmiş ve bu suretle şehirde Hz. İsmail'den beri devam edegelen tevhid geleneğini bozup yerine putperestliği yaygınlaştırmıştı.¹⁴

Huzâalılar, Mekke'nin ve Kâbe'nin yönetimini/muhafızlığını yaklaşık altı asır ellerinde bulundurmuş ve bu durum her ne kadar onlara Araplar arasında dinî, siyasi ve ekonomik anlamda bir üstünlük getirirse de zaman zaman saldırılara maruz kalmalarına sebep olmuştur. Söz konusu saldırıların birçoğunu bertaraf etmeyi başaran Huzâa kabilesi, son olarak kendi kabile liderleri Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubbâ ile evli olan Kureyş kabilesi mensubu Kusay b. Kilâb ile girişilen mücadeleyi kaybetmiştir. M.S. 5. yüzyılın ilk yarısında Kinâne ve Kudâa kabilelerini de yanına alarak yapmış olduğu savaşı kazanan Kureyş, daha önce Kinâne kabilesiyle birlikte Mekke'nin civar bölgelerinde yaşarken Kusay sayesinde kabilenin farklı kollarını bir araya getirmiş ve hâkimiyeti eline geçirmiş bir şekilde şehrin merkezinde yaşamaya başlamıştır. Hz. Muhammed'in dördüncü kuşak dedesi olan ve Kureyş'in yeni lideri olarak Mekke'nin yönetimini üstlenen Kusay, Kâbe'nin kuzey kısmına (tavafa başlanan yerin arkası) şehrin önemli konularının görüşüldüğü idare merkezi konumunda olan Dârünnedve adındaki toplantı yerini yaptırmış, Kâbe'yi ve Mekke'yi ilgilendiren hicâbe,¹⁵ kıyâde,¹⁶ livâ,¹⁷ nedve,¹⁸ rifâde¹⁹ ve sikâye²⁰ hizmetlerini elinde toplamış, yiyeceği olmayan hacılara yemek sunma karşılığında Kureyş'ten yıllık vergi almış, hacıların su ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kâbe'nin etrafına civardaki su kuyularından tatlı su taşınarak doldurulan deriden havuzlar yaptırmış ve birbirleriyle anlaşmazlığa düşmesinler diye önemi daha az yeni görevler ihdas ederek Kureyş'in kolları arasında dağıtmıştır. Abdüddâr, Abdümenâf, Abdülzâ ve Abd adlarında dört erkek çocuğu olan Kusay, yaşlanıp da ölüm vakti yaklaşınca kendi üzerine aldığı görevleri çocukları arasında şan ve şöhrat yönünden en zayıf olanına yani en büyük oğlu Abdüddâr'a bırakmış, Kureyş nezdinde daha fazla itibar gören Abdümenâf da dâhil hiçbir çocuğu bu taksimata itiraz etmemişti.²¹ Ancak Abdümenâf'ın çocukları babalarının ölümünden sonra söz konusu taksimata itiraz etmiş, kendilerinin bu görevlere daha layık olduklarını söylemiş ve Abdüddâr'ın çocuklarıyla savaşacak duruma gelmişlerdi. Araya giren diğer kabilelerin sayesinde yeniden barış tesis edilmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde hicâbe, livâ ve nedve görevleri Abdüddâroğulları'nda kalırken kıyâde, rifâde ve sikâye görevleri Abdümenâfoğulları'na verilmiştir.²²

¹⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dârul-Kitâbil-Arabî, Beyrut 1990, 1/94-95, 130-136; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/153-168, 187.

¹⁵ Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevi.

¹⁶ Ordu komutanlığı görevi.

¹⁷ Sancak taşıma görevi.

¹⁸ Meclis başkanlığı görevi.

¹⁹ Hacılara yemek dağıtma görevi.

²⁰ Zemzem ve su işleri görevi.

²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/136-148; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/48-55; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/168-177.

²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/149-151; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/58-59; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Münemmak fi ahbâri Kureyş*, tsh. ve tkl. Hurşid Ahmed Faruk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985, s. 32-34.

Kusay'la birlikte çeşitli kollarını Mekke'ye yerleştiren Kureyş, yarı göçebelikten kurtularak yerleşik hayata geçiş yapmış ve bunun da siyasi, sosyal ve ekonomik bazı sonuçları olmuştu. Örneğin şehrin bulunduğu coğrafya tarıma elverişli olmadığından halk geçimini şehre gelen yabancı tüccardan mal alarak yahut kendi arasında ve civardaki Arap kabileleriyle alışveriş yaparak yani yakın çevreyi aşmayan ticari faaliyetlerle temin etmeye çalışmaktaydı. Durumun farkında olan Abdümenâf şehrin ekonomisini geliştirmek amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuş, oğulları Hâşim, Nevfel, Abdüşems ve Muttalib de babalarından sonra bu tarz girişimleri devam ettirmişlerdi. Hz. Muhammed'in büyük dedesi Hâşim Bizanslılar (Anadolu) ve Gassâniler'le (Suriye), Nevfel Farslar (İran) ve Lahmîler'le (Irak), Abdüşems Habeşistanlılar'la, Muttalib ise Yemen bölgesindeki yöneticilerle diplomatik ve ticari anlaşmalar yaparak Kureyş'in sınırlı kalan ticaretini daha geniş alanlara yaymışlar ve bu suretle Mekke uluslararası bir ticaret merkezi haline gelmişti. Ayrıca civar bölgelerde ve ticaret güzergâhı üzerinde ikamet eden kabilelerle yapılan anlaşmalar da hem Mekke'nin iktisadi ve siyasi açıdan hızlı bir şekilde gelişmesine hem de Arap yarımadasının bir ekonomi merkezi haline gelmesine vesile olmuştu. Yaz mevsimlerinde Suriye ve Anadolu, kış mevsimlerinde ise Yemen ve Habeşistan topraklarına ticari seferler düzenlemeye başlayan Mekkeliler, bir taraftan Bizans-Sâsânî çekişmesinden istifade etmeye çalışıyor diğer taraftan da Kâbe merkezli hac seyahatlerinden daha fazla gelir elde etmek için çaba sarf ediyordu.²³

İslâm öncesi dönemde Mekke, hem coğrafi konumundan dolayı hem de dinî ve ticari bir merkez olması hasebiyle zaman zaman çevredeki devletlerin ilgisini çekmiş ve hâkimiyet altına alınmak için farklı girişimlerle karşı karşıya kalmıştı. Zira Arap yarımadasını siyasi ve ekonomik açıdan kontrol altında tutabilmenin yolu bölgenin merkezi konumundaki Mekke'nin hâkimiyetini ele almaktan geçmekteydi. Nitekim İslâm dini gelmeden kısa bir süre önce şehirde Bizans'a bağlı bir krallık kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bizans imparatoru I. Jüstinyen (Justinianus), Kureyş'in Esed koluna mensup olan ve önceleri Hanîflerden iken daha sonra Hz. İbrahim'in tebliğ etmiş olduğu dinin aslını araştırmak üzere Bizans'a giden ve orada Hristiyanlığı benimseyen Osman b. Huveyris'i taç girdirmek suretiyle Mekke şehrinin kralı olarak görevlendirmişti. Fakat bizzat kendi akrabaları "Mekke'nin özgürlüğe düşkün halkı kendilerini bir kralın idare etmesine kesinlikle razı olmaz" diyerek ona muhalefet etmişlerdi. İmparatorun vermiş olduğu bu kararın kabul edilmemesi üzerine Bizanslılar Suriye bölgesine giden Kureyşli tacirleri sıkıştırmaya, hatta alıkoymaya başlamışlar, lâkin bu baskılar da istenen sonucu vermemişti.²⁴ Benzer bir girişim Habeş kralının Yemen valiliğini yapan Ebrehe'den gelmişti. Ebrehe Yemen'e geldikten sonra, Arapların hac maksadıyla Kâbe'ye gittiklerini öğrenince bunu engellemek ve bölgede yeni bir cazibe merkezi oluşturabilmek için San'a'da Kulleys adını taşıyan çok görkemli bir kilise yaptırmış ve halkı hac yapmak üzere buraya davet etmişti. Ancak beklediği sonucu alamayan vali, şehri işgal ederek Kâbe'yi yakıp yıkmaya ve bu suretle Mekkelilerin hem dinî hem de ticari faaliyetlerine son vermeye karar vermişti. Durumu bir mektupla Habeş kralına bildiren Ebrehe, ordusunu takviye etmek üzere ondan fil istemiş ve kısa sürede hazırlıklarını tamamlayarak Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Ordusuyla birlikte şehrin yakınlarındaki el-Mugammes denilen mevkiye

²³ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Muhabber*, tsh. Ilse Lichtenstadter, Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut ts., s. 162-164; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/180; Ayrıca bkz. Hamîdullah, Muhammed, "İlâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, s. 63-64; Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Mekke", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 28, s. 556-557.

²⁴ Daha geniş bilgi ve farklı yorumlar için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/253; İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 154-159; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize 1997, 3/331; Muhammed Hamîdulâh, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Gazetesi, Ankara 2003, 1/332; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşriyat, 2. baskı, İstanbul 2014, s. 78, 259; Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 34, 36-37, 67; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 128, 199, 226-227; İsrâfil Balcı, *Vahyin Gölgesinde Siyer Mekke Dönemi I*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2018, s. 51, 55-56.

konaklayan Ebrehe, önce Mekkelilerin hayvanlarına saldırılmasını istemiş, daha sonra Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib ile bir görüşme yapmış ve akabinde şehre taarruz emri vermiş, fakat başarılı olamadan ve ağır zayıyat vererek geri dönmek zorunda kalmıştı (Fil Vakası). Ebrehe'nin bu başarısız girişiminden sonra Araplar Kâbe'ye ve hac ibadetine daha fazla değer vermeye başlamış, Mekke'nin ve sakinleri Kureyş'in Arap yarımadasındaki saygınlığı daha da artmıştı.²⁵ Hatta başta Kureyş olmak üzere şehrin sakinleri arasında yer alan Kinâne, Huzâa ve Âmir gibi kabileler Hz. İsmail'in soyuna mensup oldukları, Mekke'de ikamet ettikleri ve Kâbe'nin hizmetini üstlendikleri için kendilerini diğer Arap kabilelerinden üstün görmeye başlamışlar, kendilerine birtakım dinî ve ekonomik ayrıcalıklar tanıyıp yeni kurallar ihdas etmişler ve şehri iktisadi açıdan geliştirecek bazı faaliyetlere girişmişlerdi.²⁶ Bu dönemde şehrin kahir ekseriyeti Putperestlerden ve az sayıda Hanîf²⁷ ve Hristiyan'dan oluşmakta, Kâbe ve çevresinde 360 civarında put yer almakta, bunun dışında neredeyse her hanenin kendine ait bir putu bulunmaktaydı.²⁸

HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMLERİ

Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği senelerde Abdümenâf'ın soyundan gelen Hâşim, Abdüşems, Muttalib ve Nevfel oğullarının Mekke yönetimindeki ağırlıkları iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştı. Babasından sonra Hâşimoğulları'nın liderliğini üstlenen Abdülmuttalib, Cürhümlüler tarafından kapatılan Zemzem Kuyusu'nu yeniden faaliyete geçirmesi ve Ebrehe ile Mekkeliler adına görüşmesi gibi icraatları vesilesiyle şehrin en önemli isimlerinden biri haline gelmişti.²⁹ Abdülmuttalib'den sonra ise yerine oğlu Zübeyr geçmiş ve onun zamanında yapılan en önemli işlerden biri Hilfü'l-fudûl antlaşması (yeminleşme) olmuştu. Zübeyr'in önderliğinde Hâşim, Muttâlib, Zühre, Teym ve Esed oğullarından önemli isimlerin bir araya gelerek yaptığı ve o sıralarda yirmili yaşlarında olan Hz. Muhammed'in de katıldığı bu antlaşmaya göre ister yerli ister yabancı olsun Mekke'de haksızlığa uğrayan herkese ve özelde tacirlere yardım edilecekti.³⁰ Yine bu dönemde meydana gelen bir diğer önemli hadise ise sıkça meydana gelen su baskınları ve seller nedeniyle hasar gören, duvarları çatlayarak yıkılmaya yüz tutan Kâbe'nin yeniden inşası olmuştu. Her şey bitip de son olarak Hacerülesved'in yerine konulması safhasına gelindiğinde Mekkeliler bu şerefin kendi kabilelerine ait olması gerektiği yönünde tartışmışlar ve bu tartışma o sıralarda otuz beş yaşlarında olan Hz. Muhammed'in hakemlik yapması ve bu işe her kabileyi ortak etmesi sayesinde bir savaşa dönüşmeden sonlandırılmıştı.³¹

Hz. Muhammed kırk yaşına geldiğinde kendisine peygamberlik görevi verilmiş ve o da Mekke'de tevhid inancına ters olan tüm geleneklere karşı çıkarak İslâm dinini anlatmaya başlamıştı. Allah Resulü önceleri gizli davette bulunurken peygamberliğin dördüncü senesinden itibaren Müslümanların sayısı belli bir miktara ulaşıp güven ortamı tesis edildikten sonra açık davet dönemine geçilmiş ve başta Hz. Peygamber'in akrabaları olmak üzere tüm şehir halkı bu davete muhatap olmuştu. Hz. Muhammed'in çağrısı doğrultusunda kurmuş oldukları düzenin bozulacağından endişelenen Ümeyye ve Mahzûm oğulları gibi şehrin ileri gelen kabileleri ise İslâm dinine ve peygamberine cephe almışlardı. Mekkeliler tarafından hem sözlü hem de fiili saldırılara maruz kalan Müslümanlardan bir kısmı kurtuluşu

²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/58-71; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/71-73; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/211-228.

²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/225-230; Recep Uslu, "Hums", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, s.364-365.

²⁷ İslâm öncesi dönemde Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği dine tâbi ya da tevhid inancına sahip olanlara verilen ad.

²⁸ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/191, 195; Bozkurt - Küçükbaşçı, "Mekke", c. 28, s. 557.

²⁹ İbn İshâk, *Sîre*, s. 2-5, 38-40; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/63-65, 163-169; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/64-66, 72.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/153-155; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/106-107; İbn Habîb, *el-Münevver*, 52-59.

³¹ İbn İshâk, *Sîre*, s. 83-89; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/120-123; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/242-248.

Habeşistan'a hicrette bulmuş, Mekke'de kalanlar ise günden güne artan baskı ve işkenceye tahammül etmek, hatta yaklaşık üç yıl boyunca devam edecek olan boykot yıllarında toplumdaki tecrit edilmiş bir hayat yaşamak zorunda kalmışlardı. İslâm dinini Mekke'de anlatmanın ya da yaşamının artık mümkün olmadığını gören Hz. Peygamber, daveti ve Müslümanların geleceği açısından yapmış olduğu birçok girişimin ardından Yesrib'den (Medine) gelen heyetlerle Akabe görüşmelerini gerçekleştirmişti. Yapılan görüşmeler neticesinde Medine'ye hicret edilmesi yönünde karar alınmış ve mazereti bulunan kimselerin haricinde neredeyse herkes hicret ettikten sonra Hz. Peygamber de Medine'ye hicret etmişti.³²

Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında peygamberlik sonrası başlayan mücadele, Medine'ye hicretin akabinde de devam etmiş ve Mekke-Medine çekişmesine dönüşmüştü. İki şehrin hicret sonrası ilk mücadelesi Şam ticaret yolu üzerindeki Mekke kervanlarının tazyikiyle başlamış ve hemen sonrasında Mekkeli müşriklerin yarımada'daki otoritesinin sarsılmasına sebep olacak Bedir mağlubiyetiyle sonuçlanmıştı (2/624). Müslümanları kökünden yok etmek ve Bedir'de uğranılan hezimetin acısını çıkarmak üzere düzenlenen ikinci büyük saldırı teşebbüsü Uhud'da ise bir ara bozguna uğrayan Müslümanlar kısa sürede toparlanmışlar ve yok olmaktan kurtulmuşlardı (3/625). Müslümanlarla giriştikleri her mücadelede kan kaybeden müşrikler son bir hamle yaparak Arap yarımadasının farklı bölge ve kabilelerinden müteşekkil yaklaşık on bin kişilik bir orduyla Medine'ye saldırmışlar [Hendek Savaşı (5/627)], ancak bu girişimlerinde de bir şey elde edemediği için geri dönmek zorunda kalmışlar ve bir daha Müslümanlara saldırmayacak gücü kendilerinde bulamamışlardı. Hendek Savaşı ile birlikte Müslümanların lehine gelişen bir dizi askeri ve siyasi gelişmenin (Benî Mustalik/Müreyşî' ve Benî Kurayza Gazveleri gibi) sağladığı müspet ortamdan istifade etmek isteyen Hz. Peygamber, ahabdan yaklaşık 1600 kişiyle birlikte umre yapmak üzere Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Müslümanların Mekke'ye yaklaştığını gören müşrikler, yapılan görüşmeler neticesinde her ne kadar Müslümanları o sene şehre almasalar da imzalanan Hudeybiye Antlaşması (6/628) gereği Medine devletini resmen tanımak zorunda kalmışlardı. Söz konusu antlaşma, başlangıçta Müslümanların aleyhine gibi gözükse de zamanla bazı maddelerin müşrikler tarafından çiğnenmesi sebebiyle bozulmuş ve bu suretle Mekke'nin fethinin önü açılmıştı.³³

Yaklaşık 10 bin kişilik bir kuvvetle son derece planlı ve gizli yürütülen Mekke seferi sonucunda Müslümanlar ufak bir grupta yapılan çarpışma dışında herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehre girmiş ve Mekke'nin fethi başından sonuna yaklaşık on gün gibi kısa bir sürede (10-20 Ramazan 8/1-11 Ocak 630) tamamlanmıştı. Kâbe ve çevresi putlardan temizlendikten sonra Hz. Peygamber Kâbe'nin içinde iki rekât namaz kılmış, ardından Bilâl-i Habeşî'den Kâbe'nin damında ezan okumasını istemişti. Daha sonra Mekkeliler Hz. Peygamber'e biat ederek Müslüman olmuşlar, Allah Resulü de onlara şehre girmeden önce vadettiği emânı vererek esir muamelesi yapmamıştı. Dolayısıyla hicret sonrası başlayan Mekke ile Medine arasındaki düşmanlık bu suretle nihayete ermiş, Hicaz bölgesi İslâm'ın üstünlüğünü kabul etmek durumunda kalmış ve fethini müteakip Mekke'de kalıcı bir dinî hayatın temelleri atılmıştı. Hz. Peygamber Mekke'den ayrılmadan önce bir taraftan hicâbe ve sikâye haricindeki cahiliye dönemi hizmetlerini kaldırırken, diğer taraftan da şehrin valiliğini Attâb b. Esîd'e, imâmet ve İslâm dininin

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/161-204; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa*, thk. Sa'd Kerim el-Fakiy, Dârü İbn Haldûn, İskenderiye ts., s. 36-74; Daha geniş bilgi için bkz. İbn İshâk, *Sîre*, s. 161-329; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/263-376, 2/5-138.

³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/10-25, 33-45, 59-74, 91-100; İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 86-114, 120-128, 142-149, 154-155, 158-163; Daha geniş bilgi için bkz. Vâkidi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemi, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Âlemül-Kütüb, Beyrut 1404/1984, 1/19-172; 199-334, 404-413, 2/415-531, 571-633; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/249-387, 3/23-122, 165-218, 235-265.

öğretimini Muâz b. Cebel'e, çarşı ve pazarların kontrolünü Saîd b. Saîd'e, Harem bölgesindeki sınır taşlarının onarılması ve yenilenmesini de Temîm b. Esîd'e vermişti.³⁴ Mekke'nin fethi sayesinde Kureyş'in Allah Resulüne ve Müslümanlara yönelik açık direnişi ve muhalefeti son bulmuş, Hicaz bölgesinin ve Arap yarımadasının İslâmlaşması önündeki en büyük engel ortadan kalkmıştı. Zira Mekkelilerin Müslümanlara itaat edip İslâm'ı kabul etmiş olmaları, onlarla geçmişten beri dinî, siyasi, ticari ve sosyal ilişkileri olan diğer Arap kabilelerinin de Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara boyun eğip bağlılıklarını bildirmelerine vesile olmuş ve bunun sonucunda İslâm dini çok kısa bir sürede hem Arap yarımadasına hem de Arap yarımadasının dışındaki topraklara yayılma fırsatı bulmuştur.

Mekke'nin fethini müteakip 9/631 yılına gelindiğinde ise hac ibadeti farz kılınmış ve Müslümanlara hac yaptırmak üzere Allah Resulü emîr olarak Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmiş, hatta bu görevlendirme İslâm tarihinde hac emîrliği kurumunun ilk örneği olarak kabul edilmişti. Câhiliye Araplarının nesî uygulamaları üzere asıl zamanında gerçekleştirilmeyen bu hacca, henüz müşrik Araplara hac yasağı gelmediğinden onlarla beraber aynı ortamda bu görevi ifa etmemek için Hz. Peygamber katılmamıştı. Hz. Ebû Bekir'in önderliğindeki hac kafilisi yola çıktıktan sonra Tevbe Sûresi'nin ilgili âyetleri nazil olmuş ve hac esnasında bu âyetlerle Allah Resulünün mesajlarını iletmek üzere Hz. Ali görevlendirilmişti. Buna göre içinde bulunulan hac mevsiminden sonra hiçbir müşrikin bir daha hac yapamayacağı ve çıplak bir biçimde Kâbe'yi tavaf edemeyeceği, müşriklerle yapılan tüm anlaşmaların dört ay içinde son bulacağı ve müminlerden başkasının cennete giremeyeceği mesajı başta hacda bulunan insanlar olmak üzere herkese duyurulmuş ve bu tarihten sonra harem kabul edilen Mekke şehrine Müslümanlardan başkası girememişti. Daha çok Vedâ haccı olarak bilinen ve Hz. Peygamber'in daveti üzerine sayıları yüzbinlerle ifade edilen Müslümanın katıldığı hicretin onuncu (632) yılındaki hacca da Allah Resulü bizzat Müslümanların başında katılmış ve İslâm'a yahut tevhid inancına uygun bir haccın nasıl olması gerektiğini uygulamalı bir biçimde göstermişti.³⁵

Mekke, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde başkent Medine'den gönderilen valiler eliyle yönetilmişti. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde Attâb b. Esîd el-Ümevî, Hz. Ömer döneminde Muhriz b. Hârise el-Abşemî, Kunfüz b. Umeyr et-Teymî, Nâfi' b. Abdülhâris el-Huzâî ve Hâlid b. Âs el-Mahzûmî,³⁶ Hz. Osman döneminde Ali b. Adî b. Rebîa ve Hâlid b. Âs el-Mahzûmî,³⁷ Hz. Ali döneminde ise Ebû Katâde el-Ensârî ve Kusem b. Abbas el-Hâşimî³⁸ şehrin valilik görevini üstlenmişti.³⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu süreçte içerden ya da dışarıdan kaynaklı herhangi bir problemin yaşanmadığı Mekke'de hac mevsimi gelince farklı bir hareketlilik olur ve değişik şehir ya da bölgelerde yaşayan binlerce Müslüman hac görevini ifa etmek için şehre akın ederdi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başta Hulefâ-yi Râşidîn olmak üzere tüm halife ve hükümdarlar, her sene ya bizzat kendileri hacca giderek ya da bir hac emîri görevlendirerek Mekke'deki hac görevinin sorunsuz bir şekilde yapılabilmesi için büyük çaba sarf etmişlerdi. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/124-135; İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 180-189; Daha geniş bilgi için bkz. Vâkıdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, 2/780-871, 3/873-875; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/29-69.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/153-154, 157-170; İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 212-213, 218-221; Daha geniş bilgi için bkz. Vâkıdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, 3/1076-1078, 1088-1115; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/187-192, 245-251.

³⁶ Taberî'ye göre Hz. Ömer'in halifeliği sırasında hicri 18 yılına kadar Attâb b. Esîd, h. 23 yılında ise Nâfi' b. Abdülhâris el-Huzâî Mekke valisi olarak görev yapmıştır. 18-22 yılları arasında ise kimin valilik yaptığı net değildir. Bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk)*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-Meârif, Kahire 1967, 3/479, 597, 622, 4/39, 94, 101, 103, 113, 145.

³⁷ Taberî Hz. Osman dönemindeki Mekke valisi olarak yalnızca Abdullah b. el-Hadramî'nin adını zikretmektedir. Bkz. Taberî, *Târîh*, 4/421.

³⁸ Taberî hicri 37, 38, 39 ve 40. yıllarda Hz. Ali'nin Mekke valisi olarak yalnızca Kusem b. Abbâs'ın adını zikretmekte ve sorumluluk alanına Taif şehrinin dâhil olduğunu belirtmektedir. Bkz. Taberî, *Târîh*, 5/92-93, 132, 136.

³⁹ Halife b. Hayyât, Ebû Amr, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ' el-Ömerî, 2. Baskı, Dârü Taybe, Riyad 1985, s. 97, 153, 178, 201.

hilâfetlerinin ilk yıllarında hac emîri olarak başka isimleri tayin etmişler diğer yıllarında bu görevi bizzat yürütmüşler,⁴⁰ Hz. Osman halifeliğinin ilk ve son yılları haricinde her yıl hacca giderek söz konusu görevi deruhte etmiş,⁴¹ Hz. Ali ise hilâfeti döneminde yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Müslümanların başında hacca gitme fırsatı bulamamıştı.⁴² Yine Hz. Ebû Bekir'in başlattığı hac seyahatlerine başta valiler olmak üzere üst düzey devlet yöneticilerini ve halkı davet etme ve farklı bölgelerden gelen halka yöneticilerinden şikâyetlerinin olup olmadığını sorma geleneği⁴³ Hz. Ömer⁴⁴ ve Hz. Osman⁴⁵ dönemlerinde de devam ettirilmişti. Dolayısıyla hac mevsimleri dinî bir vecibeyi yerine getirmenin yanında farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar için bir araya gelerek tanışma ve kaynaşma, sıkıntılarını birbirleriyle ve devlet yöneticileriyle paylaşma zamanları idi.

Hz. Ali'nin hilâfetine kadar genel olarak sakin bir dönem geçiren şehir, Hz. Osman'ın şehadetini müteakip halife seçilen Hz. Ali'ye yönelik ilk muhalefet hareketinin, ki bu hareket Cemel Vak'asıyla (36/656) sonuçlanacaktır, hazırlık üssü olmuştu.⁴⁶ Benzer şekilde Hz. Ali'yi halife olarak kabul etmeyen ve Hakem Olayı'nı takiben muhalefetini iyice izhar eden Muâviye b. Ebî Süfyân da bu süreçte boş durmamış, fakat tüm girişimlerine rağmen Mekke halkı halifeliği boyunca Hz. Ali'ye bağlılıklarını bozmamıştı.⁴⁷ Nitekim Hz. Ali ile Muâviye arasındaki çekişme 39/659 yılındaki hac emîrliği konusuna da yansımış ve şehir kanlı bir mücadelenin eşliğinden dönmüştü. Bir önceki sene mevzu bahis edilen görevi deruhte eden Mekke valisi Kusam b. Abbas'ın ya da farklı rivayetlere göre Basra valisi Abdullah b. Abbas'ın veya Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas'ın hac emîrliği yapmasında büyük bir anlaşmazlık patlak vermişti. Zira Muâviye hem propagandasını yaptırmak hem de kendi için biat alıp Hz. Ali'nin atamış olduğu valiyi şehirden kovdurmak için hac emîrliği görevine Yezîd b. Şecere er-Ruhâvî'yi tayin etmiş ve yanına üç bin kişilik bir ordu vererek Mekke'ye göndermişti. Yezîd'in geldiğini haber alan Mekke valisi Kusam, şehirde yaşayan halka bu durumu haber veren bir konuşma yapmış ve herkesi birlikte mücadeleye çağırmış, fakat kimse böyle bir mücadeleye yanaşmamıştı. Terviye gününden iki gün evvel şehre giriş yapan Yezîd, geliş sebeplerinin hac görevlerini yapmak olduğunu ancak kendileriyle mücadele edildiği takdirde savaştan kaçmayacaklarını, Hz. Ali tarafından tayin edilen hac emîrini tanımadıklarını ve eğer Kusam bu görevlendirme konusunda diretmezse kendisinin de anlayış gösterip böyle bir istekte bulunmayacağını açıkça dile getirmişti. Ebû Saîd el-Hudrî gibi hatırlı isimlerin araya girmesiyle her iki grup da isteklerinden vazgeçerek Şeybe b. Osman b. Ebî Talha el-Hacebî'nin hac emîrliğinde anlaşmışlar, ancak birbirleriyle karışmadan ayrı ekipler halinde hac görevlerini ifa etmişlerdi.⁴⁸ Bu sene hac yapmak için Mekke şehrine gelen bir başka grup ise Hâricîler idi. Onlar ne Hz. Ali'nin görevlendirdiği ne de Muâviye'nin tayin ettiği hac emirini tanımışlar, herhangi bir emîre tabi

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/171, 264; Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 117, 119, 125, 129, 154-155; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 12-14; Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-eshraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1996, 10/72-74; Taberî, *Târîh*, 2/237, 3/478-479, 597, 622, 4/39, 94, 101-102, 113, 145, 173, 190; İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987, 2/237; Belâzürî, *Ensâb*, 10/72-74.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/60; Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 157-159; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 15-16; Taberî, *Târîh*, 4/249-251, 257, 263, 267, 287, 303, 329, 339, 387, 405; İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 290-293, 295-296, 300.

⁴² Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 198; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 17; Taberî, *Târîh*, 4/576, 5/92, 132; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/242; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/668-669.

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/171; Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 117, 119; Belâzürî, *Ensâb*, 10/72-74.

⁴⁴ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbü'l-harâc*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1979, s. 115-116; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/274; Taberî, *Târîh*, 4/165-166.

⁴⁵ Taberî, *Târîh*, 4/397; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/397.

⁴⁶ Taberî, *Târîh*, 4/444-455; İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 310-311.

⁴⁷ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 192-198, 201; Taberî, *Târîh*, 5/155.

⁴⁸ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 198; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 17; Belâzürî, *Ensâb*, 3/219-221; Taberî, *Târîh*, 5/136; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûki ve'l-imâm*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992, 5/160; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/246-247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/679-680; Ayrıca bkz. Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, 5. bası, İstanbul 2017, s. 176-177.

olmaksızın kendi kendilerine haclarını yapıp şehirden ayrılmamışlardı. Ayrıca yaşanan çekişmelerden duydukları rahatsızlığı da “Bu ev câhiliye döneminde hürmet görüyordu. İslâm’la birlikte onun önemi daha da arttı. Fakat onlar o evin prestijini çığnediler. Eğer iki kişi çıkıp da yeryüzünde fitne çıkararak ve bu evin saygınlığını hiçe sayarak bu iki adamı (Ali ve Muâviye’yi) öldürürse ümmet rahat eder ve insanlar kendilerine yeni bir imam seçer” diyerek dile getirmişlerdi.⁴⁹ Hz. Ali’nin son hilâfet yılında vuku bulan bu hadise, o günkü İslâm toplumunda cereyan eden siyasi gerginliklerin ve kavgaların harem (yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz) olarak kabul edilen Mekke şehrine ve hac gibi Müslümanların birlik ve beraberliğini simgeleyen bir ibadetin ifa edildiği zamana sığması oldukça önemlidir. Çünkü yaşanan bu hadise, şehre Müslümanların hâkim olmasından sonra burada cereyan eden ilk iç karışıklık olmakla birlikte son olmayacağının habercisi niteliğinde olup bundan sonraki süreçte siyasî ve dinî hesaplaşmaların Mekke şehrine ve bu şehri anlamlı kılan Kâbe ile hac ibadetine nasıl sirayet ettiği acı tecrübelerle görülecektir.

EMEVLER DÖNEMİ

Emevîler dönemine gelindiğinde Mekke, genellikle Ümeyyeogulları’na mensup valiler tarafından ve Tâif ile birlikte Medine’ye tâbi olarak yönetilmiştir.⁵⁰ Ancak Süleyman b. Abdümelik ve Ömer b. Abdülazîz’in hilâfet dönemleri ile Abdümelik b. Mervân, Velîd b. Abdümelik ve Yezîd b. Abdümelik’in görev yaptığı yılların bir kısmında (75-103/694-721) şehre bağımsız valiler atandığı da olmuştur.⁵¹

Mekke, Emevîler döneminde birçok sıkıntı ve iç karışıklığa ev sahipliği yapmış bir şehir olup bu hadiselerden ilki Muâviye’nin hilâfeti döneminde cereyan etmişti. Muâviye, oğlu Yezîd’in veliahtlığı hususunda Şam ve Iraklıların genel desteğini almasını müteakip yanına aldığı bin kişi ile beraber Medine’ye giderek bu konuda başta sahabe çocukları olmak üzere halkı da ikna etmeye çalışmıştı (56/676). Ancak Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas gibi şehrin önemli isimleri bu girişimin yönetim sistemini hilafetten saltanata dönüştüreceğini ileri sürerek Yezîd’in veliahtlığına karşı çıkmışlar ve akabinde şehri terk ederek Mekke’ye gitmişlerdi. Daha sonra Muâviye Mescid-i Nebevî’de halka seslenmiş ve bu konuşmasında bir taraftan oğlunu överek ona biat edilmesini isterken diğer taraftan da üstü kapalı bir şekilde şehri terk eden bu beş ismi tehdit etmişti. Sonrasında Hz. Âişe ile görüşüp oğluna biat konusunda ondan da yardım talebinde bulunmuş, fakat istediğini elde edememişti. Hatta Hz. Âişe ona, muhataplarına daha yumuşak ve saygılı davranmasını tavsiye etmişti. Medine’de kısa bir süre daha kaldıktan sonra Mekke’ye giden Muâviye, burada söz konusu beş isme iltifatlarda bulunup çok iyi davranmış, fakat hac görevini ifa etmesini müteakip yeniden Yezîd’in veliahtlığını kabul etmeleri konusunda çağrıda bulunmuştu. Aralarında nasıl bir cevap vereceklerini kararlaştıran grup bu iş için Abdullah b. Zübeyr’i görevlendirmiş, o da Muâviye’ye bu uygulamasından vaz geçerek Allah Resulü gibi yerine hiç kimseyi bırakmamasını ya da Hz. Ebû Bekir gibi yaparak Kureyş’ten olup kendi kabilesine mensup olmayan birini tayin etmesini yahut Hz. Ömer’in yaptığı gibi bu işi şûraya havale etmesini istemiş, Yezîd’e biat etmekten kaçınan diğer isimler de Abdullah b. Zübeyr gibi düşündüklerini dile getirmişlerdi. Bunun

⁴⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-siyâse*, thk. Ali Şîrî, Dârü’l-Edvâ’, Beyrut 1990, 1/179; Belâzürî, *Ensâb*, 3/249.

⁵⁰ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 204-205, 229, 293, 332, 357, 366, 370, 406-407; Ayrıca bkz. Henri Lammens, “Mekke”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1970, c. 7, s. 636.

⁵¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 293, 302, 310-311, 316-317, 323, 332.

üzerine Muâviye halkın geneline hitap edeceğini, konuşması sırasında herhangi bir itirazda bulunan olursa onun boynunu vurduracağı şeklinde tehditte bulunmuş, hatta her birinin başına kılıçlı iki adam dikmişti. Akabinde Mescid-i Harâm'da halka seslenen Muâviye, söz konusu beş ismi kast ederek "Bunlar Müslümanların önemli isimleri ve en hayırlılarıdır. Onlarla istişare etmeden hiçbir şey yapılamaz. Onlar Yezîd'e biat etmeye razı olmuşlardır. O halde sizler de Allah'ın adıyla biat edin" çağrısında bulunmuş, Mekkeliler de ona biat ettiklerini açıklamışlardı. Muâviye'nin Mekke'den ayrılmasını takiben halk Hz. Hüseyin'e ve arkadaşlarına gidip daha önce biat etmeyeceklerini söylemelerine rağmen niye kararlarından döndüklerini sormuş, onlar da öldürülme endişesinden dolayı böyle söylemek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdi.⁵² Bu icraatıyla Muâviye, bir takım dünyevi tekliflerin yanı sıra en sonunda tehdit dilini de kullanarak Mekke'de oğlu Yezîd adına biat alma işlemini tamamlamış, ancak söz konusu biat şehrin huzura kavuşmasını sağlamaya yetmemiştir.

Muâviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezîd'e gerçek anlamda biat etmeyen Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin Medine'yi terk ederek Mekke'ye yerleşmişlerdi. Yezîd'in halifeliğini kabul etmemekle beraber ona alenen cephe almayıp beklemeyi tercih eden Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin'in Kûfe davetine icabet etmesini desteklemiş, ancak Kerbelâ'da şehid edilmesini (61/680) müteakip Emevîler'e karşı muhalefetin lideri haline gelmişti. Abdullah'ın Mekke'deki faaliyetlerinden rahatsız olan Yezîd, Medine valisi Amr b. Saîd'den Mekke'ye bir ordu göndermesini istemiş ve o da bu iş için Abdullah b. Zübeyr'in baba bir kardeşi ve kendisine düşmanca davranan Amr b. Zübeyr komutasında bir ordu görevlendirmişti. Ordusuyla birlikte şehre girerken herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan Amr, ani bir baskınla yakalanıp hapse atılmış ve orada da ölmüştü. Yezîd bir yıl sonra önce Medine'ye oradan da Mekke'ye gitmek üzere Müslim b. Ukbe komutasında Şamlılardan oluşan bir ordu daha görevlendirmiş, Medine'de cereyan eden Harre Savaşı'ndan (27 Zilhicce 63/27 Ağustos 683) sonra söz konusu ordu Mekke'ye yönelmiş ve Müslim b. Ukbe'nin yolda ölmesi üzerine Husayn b. Nümeyr komutasında Mekke önlerine gelerek şehri kuşatmıştı (26 Muharrem 64/24 Eylül 683). Mekkelilerin büyük sıkıntı çektiği ve Kâbe'nin mancınıklarla taşlanıp yağlı paçavralarla yakıldığı kuşatma, Yezîd'in ölüm haberi ulaşınca kadar (1 Rebûlâhîr 64/27 Kasım 683) yaklaşık iki ay devam etmişti. Aldığı haber üzerine kuşatmayı kaldıran Husayn, Abdullah b. Zübeyr'e beraber Şam'a dönmeyi ve orada kendisine biat etmeyi teklif etmiş, Abdullah ise bu teklifi geri çevirerek başta Mekke olmak üzere tüm Hicaz bölgesinde halifeliğini ilan etmişti.⁵³

Harre Savaşı öncesinde Emevî ordusunun şehre yaklaştığı haberini alan Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'den olma oğlu Muhammed b. Hanefiyye ve Abdullah b. Abbas Medine'den kaçıp Mekke'ye sığınmışlar ve Mekke kuşatması sonrasında Abdullah b. Zübeyr'in hedefi haline gelmişlerdi. Çünkü Abdullah Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra Ali evladının lideri haline gelen İbnü'l-Hanefiyye'den ve Hâşimoğulları'nın önemli isimleri arasında yer alan Abdullah b. Abbas'tan çekinmekte idi. Bundan dolayı her iki ismi biate davet etmiş, ancak onlar halife olacak isim konusunda bütün Müslümanların ittifak etmesi gerektiğini öne sürerek bu teklifi geri çevirmişler ve bir müddet sonra şehirden ayrılmışlardı (64/683). Muhammed b. Hanefiyye, 66/686 senesinde hac yapmak için Mekke'ye

⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/27; Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 213-217; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/194-213; Taberî, *Târîh*, 5/303-304; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/286-287; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/353-355; Ayrıca bkz. Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 3 (Emevîler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s.74-76.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/477-481, 486-488; Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 231-258; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/224-243, 2/5-17; Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ', Beyrut 1987, s. 62-63; Dîneverî, Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-tuvâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, Dârü lhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire 1960, s. 225-269.

gittiği zaman Abdullah b. Zübeyr tekrar kendisine biat etmesini istemiş, fakat o yine Müslümanların tamamının biati şartını gerekçe göstererek bu isteği reddetmişti. Bu defa zorla da olsa biat alma isteğinde olan Abdullah, Muhtar es-Sekafi'nin Kûfe şehrini ele geçirip halkı İbnü'l-Hanefiyye etrafında birleşmeye davet ettiğini duyunca, Muhammed'i yakınları ile beraber hapsedirmiş ve biat etmezlerse boyunlarını vuracağı ya da toplattığı odunlarla onları yakacağı tehdidinde bulunmuştu. Gizli bir mektupla Muhtâr'dan yardım talebinde bulunan Muhammed b. Hanefiyye, onun göndermiş olduğu birlikler sayesinde Abdullah'ın elinden kurtulmuş ve iki taraf arasında bir çatışma çıkmasına müsaade etmemişti. Mekke'den ayrıldıktan bir süre sonra Abdullah b. Abbas'ın yanına yani Taif'e giden İbnü'l-Hanefiyye, 67/687 yılında Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra bir nebze de olsa rahat bir nefes almış ve 68/688 yılı hac mevsiminde tekrar Mekke'ye gelmişti. Bu yılki hac sırasında Arafat'a dört farklı sancak dikilmiş, hacılar Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Hanefiyye, Emevîler ve Hâricîler olmak üzere dört ayrı grup halinde vakfe yapmışlar ve her grup kendi başındaki ismi hac emri olarak kabul etmişti. Abdullah b. Zübeyr haccı müteakip kardeşi Urve aracılığıyla Muhammed'i tekrar kendisine biat etmeye çağırılmışsa da, Muhammed anlaşmazlık çıkarma gibi bir niyetinin olmadığını ve dolayısıyla kendisinden endişe edilmemesini söylemiş ve tüm tehditlere rağmen yine biat etmemişti.⁵⁴ 68/688 yılı haccındaki bu manzara Müslümanların içinde bulunduğu hem fizikî hem de zihnî bölünmüşlüğü göstermesi bakımından oldukça büyük bir anlam taşımaktadır. Zira bu manzara bir taraftan Emevîler gibi büyük bir devletin hem Abdullah b. Zübeyr'e hem de diğer gruplara kendini kabul ettiremediğini, diğer taraftan da başkentini Mekke olarak ilan etmiş olan Abdullah b. Zübeyr'in daha başkentine bile tam anlamıyla hükmedemediğini ortaya koymaktadır.

Abdülmelik, halife olduktan sonra (65/685) bir müddet iç karışıklıklarla uğraşmak durumunda kalmış ve akabinde Abdullah b. Zübeyr meselesiyle ilgilenmek üzere Haccâc b. Yûsuf komutasındaki 2 bin kişilik bir orduyu Mekke'ye göndermişti (Şaban 72/Ocak 692). Tâif'e ulaştıktan sonra karargâhını buraya kuran ve Mekke'ye gıda sevkiyatını engellemek üzere yollarını kesen Haccâc, ilk başta şehri yıpratmak için küçük birliklerle saldırılarda bulunmuş ve üç ay sonra da gönderilen 5 bin kişilik yardımcı kuvvetle Mekke'yi kuşatmıştı (Zilkade 72/Nisan 692). Kuşatma hac mevsimine çok yakın bir zamanda başladığından vakfe ve tavaf konusunda büyük sıkıntılar yaşanmış, Abdullah b. Zübeyr ve taraftarları Arafat'ta vakfe yapamaz ve cemrelere taş atamazken, Haccâc ve beraberindekiler de Kâbe'yi tavaf edemeyip Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y yapamamışlar ve bundan dolayı bu yılki haccın ifsad olduğu yahut bu yıl hac yapılamadığı ileri sürülmüştü. Yaklaşık yedi ay boyunca devam eden kuşatma sırasında şehir mancınıklarla taşa tutulmuş ve yaşanan gıda sıkıntısı nedeniyle Abdullah b. Zübeyr'in taraftarları arasında çözümler başlamıştı. Sonuçta dokuz yıl boyunca iktidarda kalan Abdullah b. Zübeyr bir huruç harekâtı sırasında öldürülmüş ve Haccâc da Abdülmelik adına Mekkelilerden biat alarak şehri Emevî hâkimiyeti altına almıştı (Cemâziyelevvel 73/Ekim 692).⁵⁵ Emevî halifeleri Yezîd ve Abdülmelik dönemlerinde bilhassa Mekke ve Kâbe özelinde cereyan eden hadiseler göstermektedir ki, söz konusu dönemlerdeki iktidar mücadelelerinde kutsal değerlere saygı prensibi taraflar arasında pek

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/99-110; Belâzürî, *Ensâb*, 3/469-485; Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı, icraatları ve Abdullah b. Zübeyr ile olan ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Muhammed b. Hanefiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, c. 30, s. 537-539; Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 2. Basım, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 116-135, Hüseyin Güneş, *İslâm Tarihinin İlk Mehdisi İbnü'l-Hanefiyye*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Mardin 2018, s. 153-160, 163-181, 189-207; Nihal Şahin Utku, "Kerbela Sonrasında Muhammed b. Hanefiyye'nin Yükselişi ve Siyasi Duruşu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c. 55, sayı: 55, s. 1-26.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/499-518; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/37-39; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 63; Dineveri, *Ahbârü't-tvâl*, s. 314-315; Taberî, *Târîh*, 6/174-175; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 4/121-128; Ayrıca bkz. Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik bin Mervan*, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 162-180; Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, s. 227-242; Fatih Erkoçoğlu "Abdullah b. Zübeyr Ayaklanması", *İslam Tarihi ve Medeniyeti (Emevîler)*, gnl. edt. Mehmet Şeker, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, 3/161-174.

gözetilmemiş ve maalesef bu durumdan Kâbe, Mekke ve bu coğrafyada ifa edilen hac ibadeti hem maddi hem de manevi anlamda olumsuz etkilenmiştir. Tarafların neredeyse tek gayesi karşı tarafı itaat altına almak ya da ortadan kaldırmak suretiyle mücadeleyi kazanmak ve iktidarını tahkim etmek olduğundan bu süreçte Allah'ın evi olan Kâbe'nin taşlanması veya yakılıp yıkılmasından, hac gibi önemli ve Müslümanların birliğini simgeleyen bir ibadetin yapılamamasından çekinilmemiş, yaşanan olaylar sırasında taraflardan teslim olan yahut olaylara hiçbir şekilde dahil olmayıp suçsuz günahsız olan binlerce insan öldürülebilmektedir. Bu da iktidar hırsının geldiği noktayı göstermesi bakımından son derece manidardır.

Emevîlerin son dönemlerinde zuhur eden diğer bir iç karışıklık ise Abdullah b. Yahyâ el-A'ver el-Kindî'nin (Tâlibü'l-hak) Hadramut'ta başlatmış olduğu isyanın Belc b. Müsennâ, Ebrehe b. Sabbâh el-Himyerî ve Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf el-Ezdî önderliğinde Mekke ve Medine şehirlerine sıçramasıydı. Hâricîlerin İbâziyye koluna mensup olan Belc, Ebrehe ve Ebû Hamza, 10 bin kişilik bir kuvvetle Zilhicce 129/Ağustos 747 tarihinde Mekke'ye girmişler ve şehri kontrol altına almışlardı. Ardından Ebû Hamza Haricîlerin Emevî halifeleri ve valileri hakkındaki fikirlerini anlatan meşhur hutbesini okumuş ve kısa bir süre sonra Ebrehe'yi Mekke'ye vekil, Belc'i de öncü birliklere komutan atayarak isyan ateşini yakmak üzere Medine'ye yönelmiş ve şehri Safer 130/Ekim 747 tarihinde ele geçirmişti. Sorunu kökünden çözmek isteyen Emevî Halifesi II. Mervân, Abdülmelik b. Atıyye komutasında bir ordu görevlendirmiş ve bu ordu önce Şam'a doğru giden ve o sıralarda Vâdilkura'da bulunan Belc'i ve yanındakileri öldürmüştü. Daha sonra Medine'yi isyancılardan temizleyen ordu akabinde Mekke'ye hareket etmiş ve bu defa da Ebtah mevkiinde Ebû Hamza ve Ebrehe ile karşılaşmıştı. Şiddetli çarpışmalardan sonra hem Ebû Hamza ve Ebrehe hem de adamlarının pek çoğu öldürülmüş ve şehir yeniden Emevî idaresine bağlanmıştı (130/747-48).⁵⁶ Ancak söz konusu iç karışıklık her ne kadar bastırılmış olsa da hac ibadetinin ve Haremeyn'in siyasi ve dinî propaganda amacıyla kullanılması durumu bu olayda da kendini göstermiş ve söz konusu işgal girişimi hem tarih kitaplarındaki rivayetlerde hem de Müslümanların zihinlerinde olumsuz bir tecrübe olarak yerini almaya devam etmiştir.

SONUÇ

Kuruluşu ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetlerin yer aldığı Mekke'nin tarihi, genel kabule göre Hz. İbrahim ile başlamaktadır. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilen ve yüzyıllar boyunca tevhidin simgesi olan Kâbe, hem bulunduğu yerde bir şehir hayatının ortaya çıkmasına hem de söz konusu şehrin yüzyıllar boyunca başta Hicaz bölgesi olmak üzere Arap Yarımadası'na başkentlik yapmasına vesile olmuştur. Zira Kâbe'nin yapımı ve hac ibadetinin burada ifa edilmesi Mekke'yi öncelikli olarak dinî bir merkez haline getirmiş akabinde de bu avantajı iyi kullanan şehrin sakinleri bölgede ticari ve siyasi üstünlüğü ele geçirmişlerdir.

Mekke Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği dönemde Kureyş kabilesine ev sahipliği yapmakta, dinî ve ticari anlamda cazibe merkezi olma özelliğini de devam ettirmekte idi. Hatta Hz. Muhammed'in doğumundan az önce Arap Yarımadası'ndaki konumundan dolayı Yemen valisi Ebrehe'nin saldırısına uğrayan şehir, herhangi bir zayıf vermeden bu saldırıyı atlattı ve bu sayede hem Kureyş'in hem de

⁵⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 384-387, 391-394; Ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, 7/348, 374-376, 394-399; W. Montgomery Watt, "Makka (The Pre-Islamic and Early Islamic Periods)", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden 1991, c. 6, s. 147; İrfan Aycan, "Ebû Hamza eş-Şârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, s. 130.

Mekke'nin Araplar nezdindeki itibarı daha da artmıştır. Hz. Muhammed'in doğduğu sıralarda dinî ve ticari anlamda tarihinin en görkemli dönemlerinden birini yaşayan Mekke, onun peygamber olarak görevlendirilmesiyle birlikte kendini yeni bir mücadelenin içerisinde bulmuştur. Sonunda Müslümanların hicretiyle sonuçlanacak bu mücadelenin ilk safhası, şehrin hicretten kısa bir süre sonra Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle başka bir şekle evrilmiştir.

Aslında Müslümanların hicreti ve Medine'de yeni bir devletin kurulması ile ilk büyük siyasi darbeyi alan Mekke, sonraki süreçte Mekkelilerin Müslümanlarla giriştikleri mücadeleleri ve sonunda şehirlerini kaybetmeleri neticesinde, bölgedeki siyasi ve ticari gücünü günden güne kaybetmeye başlamıştır. Hatta Hz. Peygamber'in şehri fethettikten sonra Mekke'ye yerleşmeyip kendisini temsilen bir vali atayarak tekrar Medine'ye dönmesi, şehrin başkentlik özelliğini de kaybetmesine neden olmuştur. Fethinden sonra Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn tarafından atanan valiler tarafından yönetilen Mekke, bu dönemde kayda değer bir hadiseye ev sahipliği yapmamış yalnızca Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde ona karşı açılan ve Cemel Savaşı ile sonuçlanan isyan bayrağının çıkış noktası olmuştur.

Emevîler döneminde genel olarak Tâif ile birlikte Ümeyyeoğulları'na mensup Medine valileri tarafından idare edilen Mekke'de, pek çok sıkıntı ve iç karışıklık yaşanmış ve bu süreçte hem şehirde yaşayan halk hem de başta Kâbe olmak üzere birçok yapı zarar görmüştür. Bu bağlamda Abdullah b. Zübeyr'in Emevî iktidarına karşı çıkıp halifelikliğini ilan etmesi ve en sonunda taraftarlarıyla birlikte öldürülmesi, Hadramut'ta başlayan Hâricî isyanının buraya sıçrayarak şehrin işgal edilmesi olayları Emevîler dönemi Mekke'sinde cereyan eden en önemli hadiselerdendir. Yaşanan bu hadiseler bir taraftan Emevî iktidarını yıpratırken diğer taraftan da halkta derin etkiler bırakmış ve adeta gelecekte yaşanacak olan hadiselerin habercisi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşriyat, 2. baskı, İstanbul 2014.
- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 3 (Emevîler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- Aycan, İrfan, "Ebû Hamza eş-Şârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, ss. 130.
- Azimli, Mehmet, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.
- Balcı, İsrâfil, *Vahyin Gölgesinde Siyer Mekke Dönemi I*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2018.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, c. 1-13. Dârü'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ', Beyrut 1987.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 28, ss. 555-563.
- Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., 3. Baskı, Ankara 2016.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2017.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdülmun'im Âmir, Dârü İhyâil-Kütübü'l-Arabî, Kahire 1960.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbü'l-harâc*, Dârü'l-Ma'rîfe, Beyrut 1979.
- Erkoçoğlu Fatih, "Abdullah b. Zübeyr Ayaklanması", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Emevîler)*, gnl. edt. Mehmet Şeker, c. 1-15, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, c. 3, ss. 161-174.
- Erkoçoğlu Fatih, *Emevi Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik bin Mervan*, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- Ezrakî, Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *Ahbârü Mekke*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, c. 1-2, Mektebetü'l-Esedî, Beyrut 2003.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Mekki, *Ahbârü Mekke*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, c. 1-6, Dârü Hadr, Beyrut 1994.
- Güneş, Hüseyin, *İslâm Tarihinin İlk Mehdisi İbnü'l-Hanefiyye*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Mardin 2018.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ' el-Ömerî, 2. Baskı, Dârü Taybe, Riyad 1985.
- Hamîdullah, Muhammed, "İlâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, ss. 63-64.
- Hamîdulah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, c. 1-2, Yeni Şafak Gazetesi, Ankara 2003.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Muhabber*, tsh. Ilse Lichtenstadter, Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut ts.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Münemmak fi ahbârü Kureyş*, tsh. ve ttk. Hurşid Ahmed Faruk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa*, thk. Sa'd Kerîm el-Fakîy, Dârü İbn Haldûn, İskenderiye ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, c. 1-4, Dârü'l-Kitâbil-Arabî, Beyrut 1990.

- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah, Matbaatü Muhammed el-Hâmis, Mağrib 1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki, c. 1-21, Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, Cize 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Ali Şîrî, c. 1-2, Dârü'l-Edvâ', Beyrut 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, c. 1-11, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûki ve'l-imâm*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata, c. 1-19. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, c. 1-11. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987,
- Kurtuluş, Rıza, "Muhammed b. Hanefiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, c.30, ss. 537-539.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.
- Lammens, Henri, "Mekke", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1970, c. 7, ss. 630-636.
- Öz, Şaban, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, 2. Basım, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî (Târihu'r-rusul ve'l-mülûk)*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, c. 1-11 cilt, Dârü'l-Meârif, Kahire 1967.
- Uslu, Recep, "Hums", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, ss. 364-365.
- Utku, Nihal Şahin, "Kerbela Sonrasında Muhammed b. Hanefiyye'nin Yükselişi ve Siyasi Duruşu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c. 55, sayı: 55, ss. 1-26.
- Ünal, Sadettin, "Kâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, ss. 14-21.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemi, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, c. 1-3, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1404/1984.
- Watt, W. Montgomery, "Makka (The Pre-Islamic and Early Islamic Periods)", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden 1991, c. 6, ss. 144-147.